

ქეთევან ციმინტია

ანთროპოლოგიის დოქტორი
დამოუკიდებელი მკვლევარი

ურბანიზაცია-დეურბანიზაცია-რეურბანიზაციის პროცესი ჯვარის დასახლების მაგალითზე

ჯვარი წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში მდებარეობს. მოსახლეობის რაოდენობით, ქალაქი წალენჯიხის შემდეგ, მეორე ადგილზეა. ოფიციალური მონაცემებით, აქ ცხოვრობს 2631 კომლი და 9670 სული. ჯვარის ურბანიზაცია საკმაოდ სწრაფად და ეფექტურად მოხდა. სხვადასხვა პოლიტიკურმა, სოციალურმა თუ ეკონომიკურმა ფაქტორმა, რომელიც ურბანიზაციასთანაა დაკავშირებული, მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ჯვარზე, სოციუმის ყოფაზე, კულტურასა და ცხოვრების წესზე.

ურბანიზაცია არის უმნიშვნელოვანესი დემოგრაფიული, სოციალური ფენომენი მსოფლიოში, იმდენად, რამდენადაც, მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი ცხოვრობს ქალაქებში. ურბანიზაცია, როგორც შეუქცევადი ისტორიული პროცესი, დღესაც აქტუალურია და მკვლევართა ინტერესს იწვევს. თეორეტიკოსები ურბანიზაციას განსაზღვრავენ, როგორც მიგრაციის შედეგს და მოსახლეობის ბუნებრივად ზრდის ურთიერთქმედებას. ის ასევე არის რეკლასიფიკაციის შედეგი (ურბანული სტატუსის მინიჭების მექანიზმი ყოფილი სოფლებისთვის და ქალაქების მიმდებარე ტერიტორიებისთვის). რურალური ცხოვრების სტილიდან ურბანულ სტილზე გადასვლას განაპირობებს ეკონომიკური მოდერნიზება, ინდუსტრიალიზაცია და მოსახლეობის დემოგრაფიული მატება.¹

ერთ-ერთი განმარტებით, ურბანიზაცია გულისხმობს მოსახლეობის მზარდ პროპორციას იმ ადგილებში, რომლებიც განსაზღვრულია, როგორც ურბანული. ურბანიზაციის პროცესი რურალური დასახლებიდან

¹ P. Peykovska. Migration and urbanization in Industrializing Bulgaria 1910 – 1946. Source: The Hungarian Historical Review. Vol. 8. No 1. Spatial and Urban Patterns. 2019, გვ. 179-207.

ურბანულისკენ მოსახლეობის მიგრაციის შედეგია. მსგავსი სახის მიგრაციები ამცირებს რურალურ მოსახლეობას და ზრდის ურბანულს. ამ სახის მიგრაცია ურბანიზაციის მთავარი მიზეზია. აქედან გამომდინარე, ურბანულ სექტორში, რურალურ სექტორთან შედარებით, წარმოიშობა მზარდი მოსახლეობა, და სწორედ, ეს არის ურბანიზაცია.²

ჯვარის ურბანიზაციის პროცესს სხვადასხვა ფაქტორი უწყობდა ხელს, მაგრამ უმთავრესი ენგურჰისის მშენებლობა იყო, რომელმაც დააჩქარა ამ ტერიტორიის მოსახლეობის სწრაფი ზრდა. XX საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში საბჭოთა კავშირის დაშლას სხვადასხვა ადგილებიდან, მათ შორის საქართველოს საზღვრებს გარედან ჯვარში საცხოვრებლად და სამუშაოდ ჩამოსული მოსახლეობის გადინება მოჰყვა. შეიძლება ითქვას, რომ ჯვარმა ჯერ ურბანიზაცია განიცადა, შემდეგ კი – დეურბანიზაცია, თუმცა, დეურბანიზაციის პროცესი დიდხანს არ გაგრძელებულა. მალე მოხდა საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარიდან, აფხაზეთიდან დევნილი მოსახლეობის დასახლება ჯვარში. ჯვარის მოსახლეობა დღესაც განიცდის ინდივიდუალურ მიგრაციას, ძირითადად – უცხოეთში.

ჯვარის ურბანიზაციის პროცესის და დღევანდელი ვითარების შესწავლა გადაწყვეტიტე იმიტომ, რომ ქალაქი მდებარეობს მთიანი სამეგრელოს ნაწილში – ნალენჯის მუნიციპალიტეტში. ასევე, ჯვარმა განიცადა ურბანიზაციის და დეურბანიზაციის აშკარა პროცესი, რაც არ შეხებია მუნიციპალიტეტის ცენტრს – ნალენჯისას. ქალაქ ნალენჯისის მოსახლეობის უმრავლესობა იყო ამავე ტერიტორიის მკვიდრი. მდებარეობის გამო ამ დასახლებას მიენიჭა რაიონული, მუნიციპალური ცენტრის სტატუსი. ჯვარშიც ცხოვრობდნენ ადგილობრივები, მაგრამ აქ მოსახლეობის უფრო მრავალრიცხოვანი რაოდენობა ჩავიდა საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეებიდან და საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა რესპუბლიკიდან. შესაბამისად, ქალაქ ჯვარის სპეციფიურმა ხასიათმა - ურბანიზაცია-დეურბანიზაცია-რეურბანიზაციის პროცესმა კონკრეტულ ტერიტორიაზე განაპირობა ჩვენი განსაკუთრებული დაინტერესება ამ დასახლებისადმი.

კვლევისთვის გამოვიყენეთ საქართველოს ცენტრალურ, რეგიონალურ და მუნიციპალურ არქივებში, სახელმწიფო სტრუქტურებში, კერძო

² T. Dyson. The Role of Demographic Transition in the Process of Urbanization. Source: Population and Development Review. Vol. 37. Demographic Transition and Its Consequences. 2011, გვ. 34-54.

პირებთან დაცული ოფიციალური დოკუმენტები, ჟურნალ-გაზეთებში, ნიგნებში, ინტერნეტ სივრცეში გამოქვეყნებული ინფორმაცია. საკითხი გამოკვლეულია დოკუმენტების ანალიზის, ლიტერატურის დამუშავებისა და ინტერვიუების მეთოდის გამოყენებით, ინდუქციის მეთოდის გათვალისწინებით.

ჯვართან დაკავშირებულ კვლევაში განხილულია საქართველოში ქალაქების წარმოქმნის ზოგადი პროცესი, საბჭოთა დრომდე, საბჭოთა დროს და პოსტსაბჭოთა პერიოდში ჯვარის გარდაქმნის პროცესები სოფლიდან – ჯერ დაბად, შემდეგ – ქალაქად. ასევე, მისი მნიშვნელობა ქვეყნისთვის.

საქართველოში ქალაქების არსებობა უძველესი დროიდან დასტურდება. არქეოლოგი ანდრია აფაქიძე აღნიშნავდა, რომ „ქალაქი და ქალაქური ცხოვრება საკაცობრიო ცივილიზაციის უმაღლესი მახასიათებელია. ქალაქწარმოქმნის ძლიერ პროცესებს უნდა უკავშირდებოდეს სახელმწიფოებრობის ჩასახვა-ფუძვლება საქართველოში“.³ ანტიკური ხანის ისტორიის მკვლევარი მ. ინაძე აღნიშნავს, რომ, „ჩრდილოეთ კოლხეთის მიწა წყალზე (კავკასიონის მთიანეთსა და რიონისპირეთს შორის) ძვ. წ. VIII-VII სს-დან ნათლად იკვეთება ყველა პირობა საქალაქო ცივილიზაციის განვითარებისათვის. აღნიშნულ პერიოდში ქალაქები ვითარდებოდა იმ ტერიტორიაზე, სადაც თავმოყრილი იყო მრავალდარგობრივი ხელოსნური წარმოება“.⁴

შუა საუკუნეებში ქალაქის შექმნას დიდწილად ხელოსნობის სხვადასხვა დარგის და ვაჭრობის განვითარება განაპირობებდა. ევროპაში ინდუსტრიული რევოლუციის შემდეგ ქალაქების განვითარება სამრეწველო საწარმოების და სავაჭრო ადგილების ირგვლივ ხდებოდა. მკვლევარ ვ. ჯაოშვილის მოსაზრებით, „კაპიტალიზმის დროს მოხდა რადიკალური ცვლილებები ქალაქების განვითარებაში. წარმოების ახალმა ურთიერთობებმა შექმნა ხელსაყრელი პირობები ქალაქების დანინაურებისთვის. ტექნოლოგიურმა პროგრესმა ხელი შეუწყო ინდუსტრიული წარმოების დაჩქარებულ განვითარებას. გაჩნდა ქალაქები; ქარხნების მშენებლობამ

³ ა. აფაქიძე. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში. კრ. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში. I სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ. 1999, გვ. 3-4.

⁴ მ. ინაძე. ჩრდილოეთ კოლხეთის ქალაქების გენეზისის საკითხისთვის. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში. სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ. 1999, გვ. 9.

განაპირობა სხვადასხვა ადგილიდან მოსახლეობის თავმოყრა იმ ტერიტორიაზე, სადაც ესა თუ ის ქარხანა ფუნქციონირებდა, რასაც მოჰყვა დემოგრაფიული ზრდა და ქალაქის ტიპის დასახლების წარმოშობა”.⁵

საბჭოთა დროს ბევრი ქალაქი გაჩნდა საქართველოში, რაც სხვადასხვა სახის სამეწარმეო-სამრეწველო საქმიანობამ განაპირობა. საქართველოში ურბანიზაციის პროცესი აქტიურად მიმდინარებდა და ამას სხვადასხვა მიზეზი ჰქონდა. დასავლეთ ევროპის და ამერიკის ქვეყნებისგან განსხვავებით, სოციალისტურ ქვეყნებში ურბანიზაცია მიიჩნეოდა, როგორც დაგეგმილი პროცესი. დაგეგმილი იყო არა მხოლოდ ეკონომიკა, არამედ – დასახლებაც. ეს ყოველივე ამ ქვეყნების სოციალურ-პოლიტიკური სტრუქტურის მთავარ კონცეფციას შეესაბამებოდა.⁶ ურბანიზაცია, როგორც ადამიანების ერთი დასახლებული პუნქტისკენ სწრაფვისა და აქ დასახლების პროცესი⁷ განვითარდა ზემო სამეგრელოს მთის სოფელ ჯვარშიც. ისევე როგორც ბევრ სხვა ადმინისტრაციულ ერთეულში, საბჭოთა კავშირში, 1926-1975 წლებში, დაახლოებით 50 წელიწადში, 42%-ით გაიზარდა ურბანული პოპულაცია.⁸ ამ პერიოდს ემთხვევა ჯვარის ტერიტორიაზე მოსახლეობის ზრდაც.

დასავლეთ საქართველოში სოფლის ტიპის დასახლებების ქალაქებად გარდაქმნა ძირითადად, მრეწველობის განვითარებასთან იყო დაკავშირებული. ვ. ჯაოშვილის აღნიშვნით, „ადრე, ვიდრე ჭიათურაში მრეწველობა ჩაისახებოდა, აქ მხოლოდ პატარა სოფელი იყო. ჭიათურის მცირერიცხოვანი მოსახლეობა მაშინ, უმთავრესად, მდინარე ყვირილის მარჯვენა ნაპირზე ცხოვრობდა“.⁹ ასე იყო ქალაქ ზესტაფონის შემთხვევაშიც. ზესტაფონის ჯერ დაბად და შემდეგ ქალაქად ქცევას ხელი შეუწყო აქ სანარმოების არსებობამ. ზესტაფონთან დაკავშირებით მკვლევარი ვ. ჯაოშვილი აღნიშნავს, რომ „ზესტაფონში იყო ანანოვის ღვინის ქარხანა; 1908 წელს ზესტაფონთან ახლოს აშენდა პატარა ქარხანა, რომელიც სოიოსაგან და რკოსგან ყავას ამზადებდა. პროდუქცია დიდი რაოდენობით

⁵ В. Джаошвили. Урбанизация Грузии: генезис, процессы, проблемы. Тб. 1978, გვ. 12.

⁶ J. Musil. Urbanization in Socialist Countries. Source: International Journal of Sociology. Summer-Fall. 1980. Vol. 10, No 2/3. Urbanization in Socialist Country (Summer-Fall, 1980), გვ. 1, iii-xi, 1, 3-177, 179-185.

⁷ Britannica, Urbanization, last updated 3 des. 2022 <https://www.britannica.com/topic/urbanization>

⁸ J. Musil. Urbanization in Socialist Countries. Source: International Journal of Sociology. Summer-Fall. 1980. Vol. 10. No 2/3. Urbanization in Socialist Country (Summer-Fall, 1980), გვ. 1, iii-xi, 1, 3-177, 179-185.

⁹ ვ. ჯაოშვილი. ჭიათურა. თბ. 1959, გვ. 35.

იყიდებოდა როგორც შორაპნის მაზრის, ისე რუსეთის ბაზარზე. მიუხედავად ამისა, ზესტაფონში სოფლის მეურნეობის მთავარი დარგი კვლავ მევენახეობა რჩებოდა; მისი ხვედრითი წონა ეროვნულ შემოსავლებში დიდად ჭარბობდა მრეწველობისას. საბჭოთა პერიოდში შედგა ხუთწლიანი გეგმები და პირველ ხუთწლედში საფუძველი ჩაეყარა ზესტაფონის ფეროშენადნობთა ქარხანას¹⁰, რაც აქ ქალაქნარმოქმნის განმაპირობებელი იყო. საბჭოთა პერიოდის ურბანიზაციისთან დაკავშირებით მკვლევარი ბ. კომახიძე შენიშნავს, რომ: „საბჭოთა მოდერნულ ეპოქაში“ ფეროშენადნობი ქარხნის მშენებლობის პარალელურად აქ გაჩნდა მუშათა ახალი საცხოვრებლები, შეიქმნა ახალი ქარხნები. ქარხნებმა წარმოქმნა დასახლებები, რომლებიც ივსებოდა ძირითადად სოფლიდან მიგრირებული მუშების ხარჯზე და შესაბამისად, ქალაქის შემოგარენის „რურალურიდან“ ურბანულისკენ განვითარების პერსპექტივებს 1980-იან წლებამდე უსახავდა“.¹¹

საქართველოში სამთამადნო მრეწველობის უძველესი ადგილებია ჭიათურა (მანგანუმის წარმოება) და ტყიბული (ქვანახშირის წარმოება). გ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ „ამ ორი სამრეწველო ობიექტის მუშათა კადრის შექმნისა და ჩამოყალიბების პროცესი თითქმის ერთნაირად მიმდინარეობდა. ორივე საწარმოში დაკავებული მუშათა დიდი ნაწილი ძირითადად სოფლური ხასიათის ცხოვრებას ეწეოდა. შემდგომში, როდესაც ტყიბული და ჭიათურა ქალაქებად გადაიზარდნენ, უშუალოდ ქალაქში მცხოვრები მუშებისათვის სოფლის მეურნეობამ დაკარგა დამხმარე მნიშვნელობა“.¹²

ჯვარის ურბანული განვითარებაც ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლობამ განაპირობა, რასაც აქ ქალაქის ტიპის დასახლების გაჩენა მოჰყვა. შედეგად, მოსახლეობის საქმიანობაში სოფლის მეურნეობის მნიშვნელობა შემცირდა და საქმიანობის მთავარი დარგი მშენებლობა გახდა, ამას მოჰყვა ეკონომიკური და პროფესიული სიახლეები.

დასახლების არსებობა ჯვარის ტერიტორიაზე ქვის ხანის პერიოდ-დან დასტურდება. არქეოლოგებმა საინტერესო ნივთები აღმოაჩინეს დაბა ჯვარის მიდამოებში, კონკრეტულად, „ენგურჰესის კაშხალის ზემოთ, მდინარე ეცის ხეობაში მიგნებულია ქვის ხანის სადგომები, ნასახ-

¹⁰ ვ. ჯაოშვილი. ზესტაფონი (ისტორიულ-გეოგრაფიული ნარკვევი). თბ. 1991, გვ. 30.

¹¹ ბ. კომახიძე. პოსტსაბჭოთა ქალაქის ტრანზიციის თავისებურებები (ზესტაფონის მაგალითზე). სამაგისტრო ნაშრომი. თბ. 2019, გვ. 30.

¹² გ. ჯავახიშვილი. ტყიბულის მუშათა ყოფა და კულტურა. თბ. 1971, გვ. 49.

ლარები, რკინის ნარმოების ნაშთები და სხვა“.¹³ ენგურის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, რომელიც აქ საქმიანობდა ენგურჰესის მშენებლობის დაწყებიდან, გათხარა ჯვარის მიდამოებში არსებული მაქსანიას გამოქვაბული. აღმოჩენილი მასალის მიხედვით, აქ, როგორც ჩანს, ელინისტურ ხანაში ფუნდუკი იყო.¹⁴ ირკვევა, რომ ჯვარი ოდითგანვე უკავშირდებოდა სხვა რეგიონებს.

ადრეულ პერიოდში ჯვარი იყო სოფელი, სამაზრო ცენტრი, დაბა. ადგილმდებარეობიდან გამომდინარე ის საისტორიო საბუთებსა და სხვა წყაროებში ხშირად იხსენიებოდა. ამ დასახლებულ პუნქტზე წერდნენ მოგზაურებიც.

ჯვარის დაარსების ყველაზე გავრცელებული ლეგენდა ქრისტეს მოციქულს, ანდრია პირველწოდებულს უკავშირდება.¹⁵

1888 წელს გაზეთ „მწყემსი“ გამოქვეყნებული სტატიიდან ირკვევა, რომ „1875 წელს ამ სოფლის მკვიდრნი მთავრობის განკარგულებით გაიყო ორ საზოგადოებად და მდინარე ენგურის გაღმა მხარეს ეწოდა გაღმა-ჯვარი, ანუ ქალის საზოგადოება“.¹⁶

ჯვარში სასოფლო-სამეურნეო ცხოვრებას ეწეოდნენ. აქ, როგორც მთის სოფელში, განვითარებული იყო მეცხოველეობა, შინამრეწველობა, მოჰყავდათ სიმინდი. ჟურნალ „კვალში“ გამოქვეყნებული ცნობის მიხედვით, ჯვარში „ცხოვრობენ ძველებურად; ხვნა-თესვის გარდა, ისინი მისდევენ შინაური საქონლის მოშენებას და ზოგან მეფუტკრეობასაც, რასაც ადგილ-მდებარეობა ძლიერ ხელს უწყობს“.¹⁷

ჯვარის შემადგენლობაში შედიოდა ხუდონის თემი, რომლის ტერიტორიაც ენგურჰესის მშენებლობის დროს დაიტბორა და დღეს ამ ადგილის უდიდესი ნაწილი მოქცეულია წყალქვეშ. ი. ქარდავას აღნიშვნით, „ხუდონი ძველი ჯვარის შემადგენელი ნაწილია, რომელიც ცალკე სოფლად ჩამოყალიბდა 1932 წელს მდინარეების მაგანასა და ენგურის ხეობა-

¹³ ა. მიქავა. არქეოლოგიური ძეგლები. ლიტერატურული საქართველო. №49. პარასკევი, 3 დეკემბერი, 1965, გვ. 4.

¹⁴ თ. ბერაძე. ოდიშის ისტორიული გეოგრაფიიდან (XII-XVII სს). სადისერტაციო ნაშრომი ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ. 1967, გვ. 208.

¹⁵ ჯვარელი. ზუგდიდის მაზრიდან. გაზ. „მწყემსი“ №18. 30 სექტემბერი, 1888.

¹⁶ ჯვარელი. ზუგდიდის მაზრიდან. გაზ. „მწყემსი“ №18. 30 სექტემბერი, 1888.

¹⁷ ა. ჭანტურია. სოფ. ჯვარი. გაზ. კვალი. №43. 13 ოქტომბერი, კვირა, 1896.

ზე დასახლებული პატარა სოფლების გაერთიანებით“.¹⁸ ხუდონის თემი თორმეტ სოფელს მოიცავდა აქ მცხოვრები, დაახლოებით სამასზე მეტი კომლით. ჯვარის შემადგენელი ნაწილი იყო დღევანდელი სოფელი ჩქვა-ლერი.

ჯვარის დასახლება ისტორიულად მნიშვნელოვანი გზების გასაყარზე მდებარეობდა. ის აკავშირებდა საქართველოს სამ რეგიონს: სამეგრელოს, აფხაზეთს და სვანეთს. ჯვარის სტრატეგიულ მნიშვნელობას ხაზს უსვამს ერთი ცნობა, რომლის მიხედვითაც, 1639 წლის 29 მაისს რუსეთის მეფე მიხეილმა „სადადიანოს ქვეყანაში მეფე ლევანთან“ სამეფო სიგელით გაგზავნა მღვდელი პავლე ზახარიევი და თარჯიმანი ფედოტ ელჩინი. ელჩები ჩრდილო კავკასიიდან სვანეთის გავლით ჩასულან სოფელ ჯვარში, იქედან კი – სამეგრელოს სხვა დასახლებულ პუნქტებში.¹⁹

ჯვარის, როგორც ადმინისტრაციული ერთეულის, მნიშვნელობაზე მიუთითებს მეცხრამეტე საუკუნეში ჯვარის მაზრის არსებობა. სამეგრელოს მთავარმა დავით დადიანმა (1846-1853 წწ.) ოდიშ-ლენჩხუმი დაყო რვა მაზრად. ერთ-ერთი იყო ჯვარის მაზრა, რომელშიც შედიოდა შემდეგი სოფლები: ჯვარი, ხუდონი, ღია, ნაგუროუ, კუხეში, საჩინო, ჯგალი, ნალენჯიხა, ობუჯი, ზუმი, ჯუმითი, ლენურნუმე, ალერტი, გურძემი, ნამიკოლოუ, თამაკონი, ჟინოთა, ლეცავე, ნაჩხურუ, კურზუ, ხანწკი, ოცინდალე, ჭოლა, მუხური, ლექარჩე, ნაკიკიანო, ნაჯაგოუ, ახუთი, სავეკუო, ლეგერსამე, დოშაკი, კინია, მოიდანახე, ნოლა.²⁰ ზემოთაღნიშნული სოფლები ამჟამად ნალენჯიხის, მარტვილის და ჩხორონწყუს მუნიციპალიტეტში შედის.

ზუგდიდი-ჯვარი-მესტიის გზა ზემო სვანეთისთვის საქართველოს დანარჩენ რეგიონებთან ხელსაყრელი დამაკავშირებელი გზაა. ამის შესახებ ექვთიმე თაყაიშვილიც მიუთითებდა. მკვლევარი 1910 წელს ლენჩხუმში არქეოლოგიური ექსპედიციის ჩანაწერებში აღნიშნავდა, რომ „სვანეთში ორი გზა მიდის: ერთი ლენჩხუმიდან, ქალაქ ცაგერიდან, ჯერ ქვემო სვა-

¹⁸ ი. ქარდავა. მოთხრობები, ლექსები და ნაშრომებზე მკითხველთა გამოხმაურება. თბ. 2011, გვ. 15

¹⁹ ჯ. გამახარია. გაბრიელ გეგენავას, ფედოტ ელჩინის და პავლე ზახარიევის ელჩობათა მასალები, 1636-1640 წლები. საქმე მღვდელ პავლე ზახარიევის საჩივარზე თარჯიმან ფედოტ ელჩინის წინააღმდეგ (საქმე № 5). გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, კომენტარები, ლექსიკონი, საძიებლები და კალენდარი დაურთო ჯემალ გამახარიამ. თბ. 2014, გვ. 271.

²⁰ ი. მეუნარგია. სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდი და დავით დადიანი. თბ. 1939, გვ. 112.

ნეთში, ცხენის წყლის ანუ სადადიანოს სვანეთში, შემდეგ ლათფარის ზეკარით ანუ უღელტეხილით ზემო სვანეთში ანუ ენგურის სვანეთში. ამ გზით სარგებლობა შეიძლება მხოლოდ ზაფხულში; სხვა დროს გზა შეკრულია დიდი თოვლის გამო. მეორე გზა მიდის სამეგრელოდან, **სოფელი ჯვარიდან** მდინარე ენგურის ნაპირით, სადადეშკელიანო სვანეთში, და შემდეგ თავისუფალ სვანეთში. ეს გზა საუკეთესოდ ითვლება და დიდის გაჭირვებით მისვლა-მოსვლა აქედან ზამთარშიაც წარმოებს.²¹ მეცნიერი ჯვარი-სვანეთის დამაკავშირებელი საფოსტო გზის არსებობაზეც მიუთითებს. 1913 წლის გაზეთ „თემში“ გამოქვეყნებული ინფორმაციაც ამას ადასტურებს: „სვანეთის ფოსტა ცაგერიდან გადმოაქვთ, რადგანაც ახალი გზის გაკეთება უკვე სრულდება“.²² ამდენად, ჯვარის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ დანიშნულებას ისტორიის სხვადასხვა ეტაპზე სწორედ მისი მდებარეობა განსაზღვრავდა.

ჯვარში არსებული ბუნებრივი სასარგებლო წიაღისეულისა და ხელსაყრელი გეოგრაფიული და ბუნებრივი პირობების გამო შენდებოდა სხვადასხვა სახის სანარმოები. 1907 წელს გაზეთი „ისარი“ ახალ ამბებში იუწყებოდა, რომ „ზუგდიდის მაზრაში, სოფელ ჯვარში აღმოაჩინეს საუცხოო მადანი ცემენტისა, რომელიც ინჟინრების სიტყვით, თვისებით გაცილებით ჯობნის ნოვოროსიისკის ცემენტს. გარდა ამისა, ჯვარი რკინის გზიდან ახლოს, 15 ვერსის მანძილზეა. ის მამული, კი სადაც მადანია აღმოჩენილი, ეკუთვნის ალექსანდრე შამუგიას“.²³ საბჭოთა პერიოდში ენგურჰესის მშენებლობის ინერტული მასალებით მომარაგება ჯვარის და რუხის კარიერებიდანაც ხორციელდებოდა.²⁴

ჯვარის ხელსაყრელ მდებარეობაზე მიუთითებს ის გარემოებაც, რომ, როდესაც საქართველოში ქალაქის ქარხნის ასაგებ ტერიტორიად ზუგდიდის მაზრის სოფლებიდან უნდა შერჩეულიყო ჯვარი ან შამგონა, უპირატესობას ჯვარს ანიჭებდნენ.²⁵ ენგურის ხეობაში ქალაქის ქარხნის აშენების დასასაბუთებლად გაზეთი „კომუნისტი“ აღნიშნავდა, რომ სატყეო მასალის იოლად მოზიდვისა და სატრანსპორტო კავშირის იოლად დამყარების მიზეზით, ჯვარში ხელსაყრელი პირობები იყო ქარხნის ასაგ-

²¹ ე. თაყაიშვილი. თხზულებანი. ტომი 3. არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელი. თბ. 2017, გვ. 18.

²² ი. ხუბუტია. ს. ჯვარი (ზუგდიდის მაზრა). გაზ. თემი. №132. 15 ივლისი, ორშაბათი, 1913.

²³ ახალი ამბები, ცემენტის მადანი. გაზ. „ისარი“ №220, 9 ოქტომბერი, სამშაბათი 1907.

²⁴ ო. აკიშბაია, ნ. სართანია. ენგურჰესი. თბ. 2006, გვ. 181.

²⁵ ქალაქის ქარხანა, მუშაობა დაიწყო. გაზ. კომუნისტი. №85. 16 აპრილი, შაბათი, 1927.

ებად.²⁶ ამიტომ, საექსპერტო კომისიამ ქარხნის ასაშენებელ ადგილად მოინონა სოფელი ჯვარი და არა სოფელი შამგონა. საექსპერტო კომისიის დასკვნით: „სოფელ ჯვარში, რომელიც მდებარეობს სვანეთის საზღვართან, ქარხნის აგება შლის ახალ პერსპექტივებს ამ კუთხის ასალორძინებლად. ამ რაიონიდან 7-8 კილომეტრის დაშორებით მდებარეობს ტყვარჩელის საქვანახშირო რაიონი, აქვე მოიპოვება გოგირდის ალმადანის მადნები და ამ ადგილას შესაძლებელი გახდება მდინარე ენგურზე ჰიდრო-ელსადგურის აგება. ამ რაიონში ქალაქის ქარხნის აგებით განეული ხარჯები ანაზღაურდება 1-2 წლის განმავლობაში“.²⁷ ეს ყოველივე ჯვარის უდიდეს პერსპექტივაზე მიუთითებდა, რამაც რკინიგზის გაყვანის აუცილებლობამდე მიიყვანა სახელმწიფო. მიუხედავად ზემოთაღნიშნული ცნობებისა, ჯვარი ამ პერიოდისთვის ურბანულ სივრცედ არ ქცეულა.

სოფელ ჯვარს ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მეორე მსოფლიო ომის დროს სამხედრო თვალსაზრისითაც. 1965 წლის გაზეთში „კომუნისტის დროში“ გამოქვეყნებულია სტატია, საიდანაც ვგებულობთ, რომ „ომის წლებში ჯვარის ხიდი, როგორც სამხედრო ხიდი, საჭურველით და სურსათით ამარაგებდა კავკასიის ფრონტს. ომის პირველი დღეებიდან უკანასკნელ ხანამდე ხიდზე იდგა შაშხანა მომარჯვებული ჯარისკაცი. ომის წლებში სოფელში დაბანაკებული სამხედრო ნაწილები იცავდნენ მას დივერსანტებისგან“.²⁸ 1993 წელს აფხაზეთიდან ქართული მოსახლეობის გამოდევნისას, ლტოლვილებმა ჯვარის გავლით შეძლეს დანარჩენ საქართველოს რეგიონებში ჩასვლა. 2008 წელს რუსეთ-საქართველოს შორის მომხდარი ომის დროს ჯვარის გზის გავლით რუსი სამხედროები გადაადგილდებოდნენ სვანეთის მიმართულებით. ჯვარიდან ქუბერამდე რუსეთის ჯარი იდგა. ამის შესახებ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკაც“ იუწყება.²⁹

ჯვარში ენგურჰესის მშენებლობა დაიწყო 1961 წლის 9 მარტს. ენგურზე მომუშავეთათვის აშენდა 70900 კვადრატული მეტრი საცხოვრებელი ფართობი. შეიქმნა დასახლებები. ყველა დასახლებას ჰქონდა საბავშვო ბაგა, ბაღი, სასადილო, კლუბი, მაღაზია და სხვა საზოგადოებრივი

²⁶ ქალაქის ქარხანა, საექსპერტო კომისიის დასკვნა. გაზ. კომუნისტი. №108. 15 მაისი, კვირა, 1927.

²⁷ ქალაქის ქარხანა სოფ. ჯვარში. გაზ. კომუნისტი. №117. 26 მაისი, ხუთშაბათი, 1927.

²⁸ გ. მანია. ჯვარის ხიდი. გაზ. კომუნისტის დროში. №2. სამშაბათი, 17 აგვისტო, 1965

²⁹ ინფორმაცია, სვანები ამგვარ ვითარებას დიდხანს ვერ შეეგუებინან. გაზ. საქართველოს რესპუბლიკა. №152. 15 აგვისტო, პარასკევი, 2008.

დანიშნულების დაწესებულება. ექსპლუატაციაში შევიდა 30 კილომეტრი რკინიგზის ხაზი ზუგდიდი-ჯვარის მიმართულებით.³⁰

ენგურჰესის მშენებლობას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ჯვარის განვითარებისთვის. მას შემდეგ, რაც აქ დაიწყო სამშენებლო სამუშაოები, დასახლება მრავალრიცხოვანი გახდა. სასოფლო საბჭო გადაიქცა სადაბო საბჭოდ. აქტიურად მიმდინარეობდა ჯვარის ურბანიზაცია. ენგურჰესის მშენებლობის შესახებ გადაღებული დოკუმენტური ფილმებიდან კარგად ჩანს ჯვარის მშენებლობისა და განსახლების პროცესი. აღნიშნული ფილმები სოფლის განახლების, უდიდესი პერსპექტივების ნათლად გადმოცემისთვის ძვირფასი წყაროა.

1964 წელს მაისში გამოქვეყნდა საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის ბრძანებულება ჯვარის დაბად გამოცხადების შესახებ.³¹ ჯვარი საზოგადოების განვითარებასთან და მოთხოვნილებების ზრდასთან ერთად იძენდა ახალ-ახალ დატვირთვას. დაბა დღითი დღე ვითარდებოდა და ამის შესახებ გაზეთებშიც აქტიურად ინერებოდა: „დაბა ჯვარი, ახალი გზები, ახალი სახლები, ახალი დაწესებულებები, დაბა, რომელიც მალე ქალაქად იქცევა“.³²

1967 წელს გაზეთში, „კომუნიზმის დროში“, გამოქვეყნდა ჯვარის სადაბო საბჭოს თავმჯდომარის ვ. ქანთარიას წერილი. ის აღნიშნავს, რომ „დაბა ჯვარში ორი საკოლმეურნეო არტელი, ენგურჰესის მშენებელთა დასახლებები, სამი საშუალო, რვანლიანი და დაწყებითი სკოლები, საავადმყოფოები, კულტურის სახლებია. ქართველი, რუსი, უკრაინელი, სომეხი, ბელორუსი, აზერბაიჯანელი, საბჭოთა ქვეყნის სხვადასხვა ხალხის ათასობით წარმომადგენელი მუშაობს ძველი „ლაკადის“ მიწაზე“.³³

1963 წელს ლაჯანურჰესის მშენებლობაზე ფინური სახლები დაშალეს და ჯვარზენის დასახლებაში ჩაიტანეს. ბარაკებისა და კოტეჯების გადატანამ ხელი შეუწყო ჯვარზენის უბანში მოსახლეობის ზრდას. დაიწყო აქტიური საქმიანობა ენგურჰესზე მომუშავეთათვის საცხოვრებელი

³⁰ ენგურჰესის მშენებლობა ხუთი წლისაა. ინტერვიუ „საქპროექტინფორმაციის“ ტრესტის მმართველთან ვ. ნიჟარაძესთან. გაზ. ენგურის ჩირაღდანი. №1. 28 მაისი, შაბათი, 1966.

³¹ წლები და მოვლენები. გაზ. კომუნიზმის დროში. №38. 1 აპრილი, შაბათი, 1967.

³² ზ. ფიფია. გოლიათთა მესაჭენი. გაზ. კომუნიზმის დროში. №19. 14 აგვისტო, შაბათი, 1965.

³³ ვ. ქანთარია. შენდება, მშენდება. გაზ. კომუნიზმის დროში. №38. 1 აპრილი, შაბათი, 1967.

ბინების ასაშენებლად.³⁴ მშენებლობის პროცესი ასახულია დოკუმენტურ ფილმში: „ენგურჰესის მშენებლობა“. აქ ჯვარში არსებული დასახლება მოხსენებულია, როგორც ჰიდრომშენებელთა მთავარი ბანაკი. ფილმში მოთხრობილია, რომ ის ტერიტორია, სადაც ენგურჰესის მშენებელთა სახლები აშენდა, ადრე დაუსახლებელი იყო. ენგურჰესის მშენებლობამ კი განაპირობა აქ საცხოვრებელი კორპუსების აგება.³⁵ ამის შესახებ რაიონული გაზეთიც იტყობინებოდა: „ჯვარზენის დასახლების ერთ-ერთი კუთხის, ძველი „მულურონის“ გაუვალ ტყეებში მანქანები დადიან: „მაზები“, „ზილები“, „გაზები“.³⁶ მალე, აქ ფინური სახლების ნაცვლად აშენდა სამსართულიანი, ოთხსართულიანი, ცხრასართულიანი საცხოვრებელი კორპუსები. ყველა დასახლებაში იყო ცენტრალური გათბობა.³⁷ უბნებში სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენლები ცხოვრობდნენ. დაიწყო ქუჩების კეთილმოწყობა. ენგურჰესის მშენებლებს ჯვარზენში ჰქონდათ ფრენბურთის, კალათბურთის, ხელბურთის, ფეხბურთის სათამაშო მოედნები.³⁸

1970 წლისთვის ენგურზე ქალაქის ტიპის 11 დასახლება იყო, სადაც 33 ათასი ადამიანი ცხოვრობდა. ენგურჰესს ემსახურებოდა 7 სკოლა (3 საშუალო და 4 რვანლიანი), 10 საბავშვო ბაღი, 7 კლუბი, ერთი 75 სანოლიანი საავადმყოფო და 5 სამედიცინო პუნქტი.³⁹

ჯვარის ჯვარზენის უბანში არსებული სკოლა მიჩნეული იყო „ყველაზე ინტერნაციონალურ სკოლად“.⁴⁰

გაზეთ „ენგურის ჩირალდანში“ 1966 წელს გამოქვეყნებული ცნობის მიხედვით, კაშხალმშენის სამმართველოში 1966 წლის 12 ივნისს ჩატარებულ არჩევნებში მონაწილეობა მიუღია 22000 ამომრჩეველს. ესენი იყვნენ „ქართველები, აფხაზები, რუსები, ბერძნები, უკრაინელები აზერბაიჯან-

³⁴ ნ. შარტავა. ენგურის ერთი ერთგული მეც ვარ...(ჰიდრომშენებლის ჩანაწერები). თბ. 2014, გვ. 49-50-53.

³⁵ დოკუმენტური ფილმი „ენგურჰესის მშენებლობა“. რეჟისორი ვ. ვალიშვილი. საქართველოს ეროვნული არქივი, კინოფოტოფონოდოკუმენტების ცენტრალური არქივი. ფონდი 2-674. 1964.

³⁶ ზ. ფიფია. გოლიათთა მესაჭენი. გაზ. კომუნიზმის დროშით. №19. 14 აგვისტო, შაბათი, 1965.

³⁷ ნ. შარტავა. ენგურის ერთი ერთგული მეც ვარ...(ჰიდრომშენებლის ჩანაწერები). თბ. 2014, გვ. 184.

³⁸ ს. ქობალია. ახალი სტადიონი. გაზ. ენგურის ჩირალდანი. №41. 30 ნოემბერი, ოთხშაბათი, 1966.

³⁹ გაზ. ენგურის ჩირალდანი. №43. 19 დეკემბერი, შაბათი, 1970.

⁴⁰ თ. ჭანტურია, ჯ. იონაძე. კარგი ღონისძიება. გაზ. ენგურის ჩირალდანი. №29. 1 მაისი, ოთხშაბათი, 1968.

ელები, სომხები, ბელორუსები, თათარები, ჩუვაშები, ბაშკირები, პოლონელები, მოლდაველები. სულ ცხრამეტი ეროვნების წარმომადგენელი მივიდა უზნის საარჩევნო ყუთთან“.⁴¹ 1967 წლის 19 თებერვალს გამოქვეყნებულ ჯვარზენის დასახლების ფოტოსთან არსებულ მინანერზე აღნიშნულია, რომ ენგურჰესის მშენებლობის დაწყებამ „სრულიად შეუცვალა იერი ჯვარზენის მიწას და ახლა, აქ ოცდაცხრა ეროვნების წარმომადგენელი ცხოვრობს“.⁴²

საბჭოთა დროს ქალაქი ჯვარი საერთაშორისო შეხვედრების და ფესტივალების ადგილი იყო. 1987 წლის 11 ივლისს ქალაქში ჩატარდა საბჭოთა და ინდოელი ახალგაზრდობის მეგობრობის ფესტივალი. ქალაქ ჯვარის ახალგაზრდულ კაფეში ინდოელ სტუმრებს დახვდნენ ენგურჰესის კულტურის სახლის ბავშვთა ვოკალურ-ინსტრუმენტული ანსამბლის „ენგურის“ წევრები. მოენყო სხვადასხვა სახის ღონისძიება.⁴³

ჯვარში მოსახლეობის ზრდამ განაპირობა იმ მოთხოვნილებების ზრდაც, რაც აუცილებელია ახალი სოციუმის ფორმირებისთვის. გაუმჯობესდა მოსახლეობის ეკონომიკური ვითარება, აშენდა ბაგა-ბაღები, სკოლები, საავადმყოფოები, კულტურის სახლები, კინოდარბაზები, კლუბები და სხვა. ზოგადად ურბანიზაცია, ვ. ჯაოშვილის აღნიშვნით, „ინვესს ახალი ტიპის პროფესიების მუდმივ გაჩენას, რაც ამავე დროს, შესაბამისი პროფესიების პროფესიონალების გაჩენას განაპირობებს“.⁴⁴ ჯვარშიც გაჩნდნენ ახალი პროფესიის წარმომადგენლები: ავტომემკეთებლები, მშენებლები, ინჟინრები, ზეინკლები, შემდუღებლები, ელექტრომემონტაჟეები, ზეინკალ-სანტექნიკოსები, დურგლები, და სხვა. ენგურის მარჯვენა სანაპიროზე აშენდა ქვის სამტკვერევი საამქრო, ჯვარის ბეტონის ქარხანა, მუშაობდა ჯვარის კარიერი. ჯვარის ხრეშისა და კირის კარიერის მარაგი იძლეოდა საშუალებას მიეღოთ ძალიან მაღალი ხარისხის ბეტონი.⁴⁵ ჯვარში ამოქმედდა ხე-ტყის დამამუშავებელი კომბინატის სახერხი ქარხანა, მექანიკური საამქრო, ლიმონათის ჩამოსასხმელი ქარხანა.

⁴¹ კ. შანავა. მრავალეროვანი ოჯახი. გაზ. ენგურის ჩირაღდანი. №4. 15 ივნისი, ოთხშაბათი, 1966.

⁴² ლამაზდება, მშვენდება, ა. ყუფუნისა ფოტო, გაზ. ენგურის ჩირაღდანი. №9. 19 თებერვალი, კვირა, 1967.

⁴³ ლ. ხასაია. მეგობრობის ფესტივალის მონაწილენი ჯვარში. გაზ. ენგურის ჩირაღდანი. №19. 20 ივლისი, 1987.

⁴⁴ В. Джаошвили Урбанизация Грузии: генезис, процессы, проблемы. Тб. 1978, გვ. 199.

⁴⁵ ნ. შარტავა. ენგურის ერთი ერთგული მეც ვარ...(ჰიდრომშენებლის ჩანაწერები). თბ. 2014, გვ. 181.

ჯვარის ტერიტორიაზე, მდინარე ენგურზე დამონტაჟებული იყო ოქროს მოპოვებისთვის გამოყენებული მცურავი გემი – **დრაგა**. ამ უჩვეულო მცურავი ქარხნის საშუალებით მოიპოვებდნენ ინერტულ მასალას.⁴⁶ ჯვარში მუშაობდა მეტეოროლოგიური სადგური, რომელიც ინფორმაციას აწვდიდა თბილისის ამინდის ბიუროს.⁴⁷ სხვადასხვა პროფესიის მქონე ადამიანებზე მოთხოვნამ განაპირობა ენგურჰესის მშენებლობის ბაზაზე პროფტექნიკური სასწავლებლების გახსნა. 1967 წელს ჯერ აფხაზეთში გაიხსნა გალის და საბერიოს პროფტექნიკური სასწავლებლები, შემდეგ კი, ჯვარში – საბერიოს №46 პროფესიულ-ტექნიკური სასწავლებლის ფილიალი. აქ ეუფლებოდნენ პროფესიას ავტომემკეთებლები, ელექტრიკოსები, კალატოზები, მეყალიბე-მებეტონეები, მკერავები და სხვა.⁴⁸

1966 წლიდან ენგურჰესის მშენებლებს ჰქონდათ საკუთარი, ორენოვანი – ქართულ და რუსულ ენებზე გამომავალი გაზეთი „ენგურის ჩირაღდანი“. ყველა სამმართველოს ჰქონდა კედლის გაზეთი. ჩამოყალიბდა სპორტული კოლექტივები. მათთვის შეიქმნა სპეციალური სავარჯიშო მოედნები. მშენებლებისთვის დაარსდა ბიბლიოთეკაც.

უნდა აღინიშნოს ქალების როლი ქალაქის მშენებლობაში. ქალების აქტიურ ჩართულობაზე გაზეთი „ენგურის ჩირაღდანი“ ხშირად წერდა.⁴⁹ აქ არსებობდა საგზაო მშენებლობის სამმართველოს პირველი უბნის ქალთა ბრიგადაც.⁵⁰ ენგურჰესზე 1968 წლისთვის დასაქმებული იყო 1500-ზე მეტი ქალი, მათ შორის იყვნენ მებეტონეები, მებათქაშეები, მღებავები, მძღოლები, ასფალტის დამგებნი.⁵¹ ქალი იყო ასევე, ნალენჯინის რაიონული საბჭოს დეპუტატიც, რომელიც ჯვარში ენგურჰესის მშენებლობაზე ჩამოვიდა და ენგურის გადახიდვის უშუალო მონაწილე იყო.⁵² ენგურჰესზე 23 პირველადი კომკავშირული ორგანიზაციიდან ხუთს ქალი ხელ-

⁴⁶ ნ. შარტავა. ენგურის ერთი ერთგული მეც ვარ...(ჰიდრომშენებლის ჩანაწერები). თბ. 2014, გვ. 61.

⁴⁷ ბ. შენგელაია. ნორჩი მეტეოროლოგები. გაზ. კომუნიზმის დროში. №139. 8 დეკემბერი, ხუთშაბათი, 1966.

⁴⁸ ო. ოდიშარია. ეუფლებიან, სწავლობენ, გაზ. ენგურის ჩირაღდანი. №42. 12 დეკემბერი, შაბათი, 1970.

⁴⁹ გ. ჭანტურია. ქალები ხარაჩოებზე. გაზ. ენგურის ჩირაღდანი. №13. 8 მარტი, ოთხშაბათი, 1967.

⁵⁰ ი. ქადარია. ლეკვი ლომისა სწორია. გაზ. ენგურის ჩირაღდანი. №14. 11 მარტი, შაბათი, 1967.

⁵¹ ენგურჰესის მშენებლობაზე. გაზ. ენგურის ჩირაღდანი. №16. 8 მარტი, პარასკევი, 1968.

⁵² ა. ნიკოლაძე. დეპუტატი ქალი. გაზ. ენგურის ჩირაღდანი. №16. 8 მარტი, პარასკევი, 1968.

მძღვანელობდა, მათ შორის იყვნენ ქართველი ქალებიც.⁵³ ენგურჰესის მშენებლობაში მონაწილეობდნენ წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში მცხოვრები მოტორისტები და საბაგირო გზის ოპერატორი ქალებიც.⁵⁴

ენგურის ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლობასთან დაკავშირებული ინფრასტრუქტურული და ადამიანური რესურსის მატება, დასახლების გაფართოება, აქ სანარმოო, სოციალური, ეკონომიკური, კულტურულ-საგანმანათლებლო განვითარება იყო წინაპირობა იმისა, რომ ჯვარს 1981 წელს ქალაქის სტატუსი მიენიჭა.⁵⁵ ენგურჰესის მშენებლობა და აქ ენერგეტიკული „გიგანტის“ ამოქმედება ჯვარის ქალაქფორმირების უმთავრესი ფაქტორი იყო.

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ჯვარში სამუშაოდ ჩამოსული ქართველებისა და უცხოელების წასვლამ, აფხაზეთში ომმა და ოკუპირებული ტერიტორიიდან მოსახლეობის შემოსვლამ ცვლილებები გამოიწვია ჯვარის, როგორც ინდუსტრიული ქალაქის განვითარებაში. ქვეყანაში შექმნილმა მძიმე პოლიტიკურმა და ეკონომიკურმა მდომარეობამ განაპირობა ჯვარში მოსახლე, ენგურჰესზე მომუშავე ქართველი და უცხოელი მოსახლეობის ქალაქიდან, ქვეყნიდან წასვლა და მათი აფხაზეთიდან დევნილი მოსახლეობით ჩანაცვლება.

მძიმე ეკონომიკურმა მდგომარეობამ, აფხაზეთის ომმა, სამხედრო ფორმირებების თარეშმა ჯვარზე ძალიან დიდი გავლენა იქონია. უარყოფითი კუთხით შეეცყო ქალაქის ინფრასტრუქტურას, გაიძარცვა და გაპარტახდა სანარმოო და ადმინისტრაციული შენობები, მოშალა რკინიგზა. თითქმის აღარ ხორციელდებოდა კულტურული საქმიანობა. ჯვარის მოსახლეობა მძაფრად განიცდიდა უარყოფით რადიკალურ ცვლილებას და ამის შესახებ გაზეთებშიც ქვეყნდებოდა. ერთ-ერთი სტატიაში აღწერილია 1990-იან წლებში ჯვარში არსებული სიტუაცია: „ჯვარი – ენგურჰესელ ჰიდრომშენებელთა ქალაქი – ერთ დროს საყოველთაოდ ცნობილი, აყვავებული, დღეს საშინლად გაოხრებულ-გაპარტახებულია. ამჟამად აქ არ მუშაობს არცერთი სანარმო, დაწესებულებათა აბსოლუტური უმრავლესობა ფაქტობრივად გაუქმებულია, მოსახლეობის თითქმის 99 პროცენტი უმუშევარია. ქალაქში შეიძლება იყოს 2-3 დაწესებულება, რომლის ხელმძღვანელებმა შეძლეს (ასე თუ ისე!) შენობა-ნაგებობების, ინვენტა-

⁵³ ი. გარდავა. ქალი – ხელმძღვანელი. გაზ. ენგურის ჩირაღდანი. №11. 6 მარტი, შაბათი, 1976.

⁵⁴ ბ. ნიკოლაიშვილი. მისი პირობა. გაზ. ენგურის ჩირაღდანი. №1. 6 იანვარი, შაბათი, 1973.

⁵⁵ გაზ. სოფლის ცხოვრება. №181. ოთხშაბათი, 5 აგვისტო, 1981.

რის გაუქურდავად და გაუპარტახებლად შენარჩუნება. ერთი ასეთი დაწესებულება სპორტკლუბია“.⁵⁶ ამ პერიოდში ქალაქში ჩატარდა სპორტული ფესტივალი „სპარტაკიადა“. ჯვარის ქუჩებში სარეკლამო ფურცლები, აფიშები იყო გაკრული სპორტული შეჯიბრებების შესახებ ჭიდაობაში, მძლეოსნობაში, ფეხბურთში, ფრენბურთში, ჭადრაკში. შეიქმნა „ჯვარის კულტურისა და სულიერი აღორძინების ფონდი“.

ჯვარის დიდი პრობლემა იყო უშუქობაც. ენერგეტიკოსთა ქალაქს შუქი არ მიეწოდებოდა. 2004 წელს გაზეთ „საქართველოს რესპუბლიკაში“ გამოქვეყნებული სტატია სახელწოდებით, „ენერგეტიკოსებს დენი არ აქვთ“, სწორედ ამაზე მოუთხრობდა მკითხველს. ჯვარში მიტინგები ტარდებოდა ენერჯის მისაწოდებლად. მოსახლეობა აპროტესტებდა უშუქობას: „ხალხო, მონები ვართ?! ენგურჰესი ჩვენ ავაშენეთ, ენგურჰესს ჩვენ ვამუშავებთ, ლამის მთელი საქართველო ჩვენს მიერ გამოიმუშავებული ენერჯითაა, ჩვენ კი შუქი არ გვაქვს“.⁵⁷

მძიმე ყოფაზე მიუთითებს ის გარემოება, რომ ჯვარის მიმდებარე სოფლები ითხოვდნენ მთის სოფლის სტატუსის მინიჭებას. პრესაშიც ეხმაურებოდნენ ამ ფაქტს. სტატიის ავტორი ოდიკ ქუხილავა წერს: „ჯვარში მკაცრი ზამთარი იცის. აქ მთის კლიმატია. მიუხედავად ამისა, ჯვარმა, ისე როგორც უფრო იქით, მთებისაკენ მდებარე ჩქვალერმა, მუყავამ, ჭალემ მთის სტატუსი ვერა და ვერ მოიპოვეს. ეს იმიტომ, რომ მთავრობის წევრები ჯვარში მხოლოდ ზაფხულში ჩამოდიან – ხუმრობენ ჯვარელები“.⁵⁸

ჯვარელები აქტიურად ცდილობდნენ ქალაქში კულტურული ცხოვრების აღორძინებას. ომისშემდგომი მძიმე ვითარების მიუხედავად, ქვეყნდებოდა წერილები მათ სატკივარსა და მიზნებზე. 1996 წლის გაზეთ „საქართველოს რესპუბლიკაში“ გამოქვეყნდა ო. ქუხილავას ინტერვიუ „ჯვარის კულტურისა და სულიერი აღორძინების ფონდის“ დამფუძნებლებთან. ისინი სახელმწიფოს მხრიდან საგადასახადო პოლიტიკის დარეგულირებას მოითხოვდნენ. 1990-იან წლებში „ჯვარში გაპარტახებასა და გაჩანაგებას გადაურჩა მხოლოდ გაზეთის რედაქცია. როცა ასე თუ ისე

⁵⁶ მ. ზალიშვილი. ჯვარში ჯვარი ესმება ქაოსს. გაზ. საქართველოს რესპუბლიკა. №99-100. 31 მაისი, სამშაბათი, 1994.

⁵⁷ ო. ქუხილავა. ენერგეტიკოსებს დენი არ აქვთ. გაზ. საქართველოს რესპუბლიკა. №297. 23 დეკემბერი, ხუთშაბათი, 2004.

⁵⁸ ო. ქუხილავა. ენერგეტიკოსებს დენი არ აქვთ. გაზ. საქართველოს რესპუბლიკა. №297. 23 დეკემბერი, ხუთშაბათი, 2004.

მინყნარდა ნგრევის პერიოპტიები, გამოორკვა, რომ გაზეთ „ჯვარის მოამბის“ რედაქცია ერთადერთი ორგანიზაციაა ქალაქში (შეიძლება რეგიონშიც), რომელსაც ინვენტარიზაციის ჩატარებისას ერთი კაპიკის საღირასლი არაფერი დაჰკლებია“.⁵⁹ ჯვარში ეკონომიკური კრიზისით გამოწვეული სხვადასხვა სახის დანაშაულებების მიზეზით გაიძარცვა და გაპარტახდა დანესებულებები და ინფრასტრუქტურა.

2000 წელს The World Development Report-ის მიხედვით, ღარიბთა რიცხვი 1987-1998 წლებში მსოფლიოში 25 მილიონით გაიზარდა. „სიღარიბის ეს დრამატული ზრდა გარკვეულწილად სწორედ ყოფილი საბჭოთა და სოციალისტური ქვეყნების მოსახლეობის გაღატაკებით იყო განპირობებული“.⁶⁰ ჯვარის მოსახლეობის, ისევე როგორც აქ მოსულ იძულებით გადაადგილებულ პირთა, პრობლემატ სწორედ მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობა იყო, რამაც ქალაქ ჯვარის ურბანულ განვითარებაზე უარყოფითი შედეგი იქონია. 90-იან წლებში მოხდა მისი ნგრევა, გაჩანაგება, გაძარცვა.

ჯვარში დასახლებული აფხაზეთიდან დევნილთა უმრავლესობა გალის რაიონიდანაა. 1990-იან წლებში ისინი ადგილობრივი მოსახლეობის მსგავსად, მძიმე ეკონომიკურ კრიზისში იმყოფებოდნენ. ამის შესახებ გაზეთ „საქართველოს რესპუბლიკაში“ გამოქვეყნებული ცნობაც მიუთითებს: „დაბა ჯვარში განსახლებული ლტოლვილები, რომელთა 90 პროცენტი გალის რაიონის მცხოვრებლები არიან, საკვები პროდუქტების ნაკლებობას განიცდიან“.⁶¹ თუმცა, ჯვარში დევნილები აფხაზეთის თითქმის ყველა რაიონიდან მოვიდნენ: გალი, გულრიფში, სოხუმი, გუდაუთა, გაგრა. აქ დასახლდა ენგურჰესის მშენებლობის დროს ხუდონის თემიდან გასახლებული მოსახლეობა. ხუდონის სასოფლო საბჭოდან გადასახლებულები ძირითადად ცხოვრობდნენ ოჩამჩირისა (სოფელი კოჩორა, კვიტოული) და სოხუმის (სოფელი შრომა) რაიონებში. მათ განსაკუთრებულად მძიმე ბედი ერგოთ, რადგან 1950-60-იან წლებში მოუწიათ გადასახლება, მშობლიური სახლების დატოვება, წლების შემდეგ კი ისევ უკან, ჯვარის ტერიტორიაზე დაბრუნება. ხუდონელთა შთამომავლებიდან დაახლოებ-

⁵⁹ ო. ქუხილავა. ჯვარული ექსპერიმენტი – იქნებ ღირს ამაზე დაფიქრება? გაზ. საქართველოს რესპუბლიკა. №10. 18 იანვარი, ხუთშაბათი, 1996.

⁶⁰ თ. სულუხია. თანამედროვე ურბანული განვითარება, ნაწილი პირველი, Globalization and Urban Culture, The State of the World's Cities 2004-2005. მთარგმნელი ვლადიმერ ვარდოსანიძე, რედაქტორი თამარ სულუხია, საქართველოს საზოგადოებრივ საქმეთა ინსტიტუტი. თბ. 2007, გვ. 37.

⁶¹ გაზ. საქართველოს რესპუბლიკა. №187. 20 ოქტომბერი, 1994.

ით 60 ოჯახი ქარდავას გვარის წარმომადგენელი ჩავიდა ჯვარში. აქვე დასახლდნენ გორდულავეები, ფიფიები, ქანტურიები, გოგოხიები, ქუხილავეები, ბულისკირიები, ჯახაიები, ყოლბაიები.

1998 წელს ჯვარში დაფიქსირებული იყო 7000-მდე დევნილი. ამ წელს, გალში განახლებული კონფლიქტის გამო, ჯვარის ტერიტორიაზე ოხაჩქუესა და ჩვინარეს ტყეების გავლით მოხდა ე.წ. „დევნილთა მეორე ტალღის“ ჩასვლა. ჯვარში ადგილობრივებისგან შემდგარი იყო მაშველთა ჯგუფები, რომლებიც დევნილებს მთებიდან გადმოსვლაში ეხმარებოდნენ.

ჯვარში ჩასულ დევნილებს აქ დახვდათ გაპარტახებული საცხოვრებელი ბინები. მძიმე ეკონომიკური პირობების გამო, ზამთარში, ჯვარში დარჩენილები შეშის არქონის გამო, შლიდნენ ინფრასტრუქტურას, იატაკს, კარებს. დევნილებს ჯვარის ტერიტორიაზე საცხოვრებელს კომუნალური მეურნეობის სამსახური ან ნათესავეები სთავაზობდნენ.

სიღარიბისთვის თავის დაღწევის მიზნით, ჯვარში ჩამოსახლებული იძულებით გადაადგილებული მოსახლეობა ემიგრაციაში, ძირითადად რუსეთში წავიდა. 1990-იან წლებში რუსეთში წავიდნენ არამხოლოდ დევნილები, არამედ – ადგილობრივებიც. მოსახლეობის მიგრაცია უცხოეთში ჩვეულებრივი მოვლენა იყო პოსტსაბჭოთა ქალაქებისთვის. თანამედროვე გლობალიზაციისა და თბილისის ურბანული ტენდენციების შესწავლის საფუძველზე, ურბანისტ თ. სულუხიას აღნიშვნით, „სიღარიბისა და უმუშევრობის ზრდამ, სოციალური უთანასწორობისა და პოლარიზების გაღრმავებამ საქართველოს ქალაქების მოსახლეობის უდიდესი მასისთვის შექმნა მძიმე საცხოვრებელი პირობები. ამავე დროს, საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების წარმატებულმა განვითარებამ და სახელმწიფოთა შორის ადამიანთა მზარდი გადაადგილების საშუალებამ პირობები შეუქმნა საქართველოდან ადამიანთა გადინებას დასაქმების ძიებისა თუ განათლების მიღების მიზნით“.⁶² ჯვარიდან მოსახლეობის ნაწილი თბილისშიც გადასახლდა. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ არც ადგილობრივებს და არც აფხაზეთიდან დევნილ მოსახლეობას, რომელიც ჯვარში დასახლდა და შემდეგ ემიგრაციაში წავიდა, ჯვართან კონტაქტი არ დაუკარგავს.

ქალაქ ჯვარის მოსახლეობა ცდილობდა ჯვარის ცალკე მუნიციპა-

⁶² თ. სულუხია. თანამედროვე ურბანული განვითარება, ნაწილი პირველი, Globalization and Urban Culture, The State of the World's Cities 2004-2005. მთარგმნელი ვლადიმერ ვარდოსანიძე, რედაქტორი თამარ სულუხია, საქართველოს საზოგადოებრივ საქმეთა ინსტიტუტი. თბ. 2007, გვ. 38.

ლიტეტად გამოყოფას. 2014 წელს ჯვარისა და მის მიმდებარე სოფლებში მცხოვრებმა მოსახლეობამ მუნიციპალური ავტონომიის მოთხოვნით მთავრობას მიმართა და ინიციატივის პარლამენტში წარდგენა ითხოვა. მოსახლეობა მართავდა აქციებს ჯვარის სოფლების: ლიის, ფახულანის, ჭალის, მუჟავის, ენერის და ჩქვალერის წალენჯიხის მუნიციპალიტეტიდან გამოყოფის და ცალკე, დამოუკიდებელი ჯვარის მუნიციპალიტეტის ჩამოყალიბებას უჭერდა მხარს.⁶³ წალენჯიხის მუნიციპალიტეტიდან გამოყოფასა და დამოუკიდებელი ერთეულის შექმნაში ქალაქ ჯვარის მოსახლეობა მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების მოგვარების გამოსავალს ხედავდა. ახალი მუნიციპალიტეტის შექმნის მოთხოვნას ხელი 12 000-მდე მკვიდრმა მოაწერა. ამ ინიციატივას უარყოფითად შეხვდნენ წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის გამგებელი და საკრებულოს თავმჯდომარე. ჯვარის მუნიციპალურ ერთეულად ჩამოყალიბების წინადადებას საკრებულოს სხდომაზე ცხრამეტი დეპუტატიდან ოთხმა წევრმა მისცა ხმა. ჯვარის მუნიციპალიტეტის გამოყოფის იდეას მხარი არ დაუჭირა საქართველოს პარლამენტმა და მთავრობამ.⁶⁴

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში ორი ქალაქია, წალენჯიხა და ჯვარი. ჯვარს არ აქვს ადგილობრივი თვითმმართველობა, თუმცა, ადგილობრივების სურვილი, ჰყავდეთ მერი და ბიუჯეტს თავად განაგებდნენ, დიდია.

ქალაქი ჯვარი სტრატეგიული მნიშვნელობის პუნქტია საქართველოში. ენგურჰესის თაღოვანი კაშხალი არამხოლოდ ენერგეტიკული მნიშვნელობით გამოირჩევა, არამედ განსაკუთრებული სახელმწიფოებრივი დატვირთვის მქონე ობიექტია. ეს არის ერთადერთი ადგილი, რომელიც პოლიტიკურად დაპირისპირებულ აფხაზებსა და ქართველებს ერთმანეთთან აკავშირებს და ათანამშრომლებს. ამისი მნიშვნელობა ორივე მხარეს აქვს გააზრებული.

ჰესი განლაგებულია საქართველოს სამი მუნიციპალიტეტის: წალენჯიხის, მესტიისა და გალის (აფხაზეთი) ტერიტორიაზე. წყალსაცავი

⁶³ წალენჯიხის საკრებულო არ დაეთანხმა ჯვარის მუნიციპალიტეტის შექმნის მოსაზრებას. 2014. 8 მაისი. Livepress. ხელმისაწვდომია: <https://www.livepress.ge/ka/sazogadoeba/article/8575-2014-04-08-17-02-04.html> ბოლო ნახვა: 03.03.2024.

⁶⁴ ღია საზოგადოების ფონდი 2014: რეპორტაჟი “ჯვარის მუნიციპალიტეტის საზოგადოებრივი ინიციატივა”. 8 მაისი, 2014. <https://osgf.ge/jvaris-municipalitetis-sazogadoebrivi-inciatiwa/>

მდებარეობს წალენჯიხისა და მესტიის მუნიციპალიტეტებში; თაღოვანი კაშხალი და 15 კილომეტრიანი სადანწეო გვირაბის 10 კილომეტრიანი მონაკვეთი წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზეა; გვირაბის 5 კილომეტრი და ძაღოვანი კვანძი (ტურბინა გენერატორი, ღია ქვესადგური და სხვა) – გალის რაიონში. აქვეა ვარდნილჰესი I წყალსაცავით და ჰესი შენობებით. ქონების 100 პროცენტის მესაკუთრეა საქართველოს ეკონომიკის სამინისტრო. ვარდნილჰესი I ქართული კომპანიაა და მისი ქონების 100% არის ენგურჰესის ადმინისტრაციის განკარგულებაში. 2022 წელს ჩვენს მიერ აფხაზეთის ტერიტორიაზე ვარდნილჰესების დათვალიერებისა და იქ დასაქმებულ ადამიანებთან გასაუბრების შემდეგ, გავარკვიეთ, რომ მუშაობის პროცესი, ამჟამად ოკუპირებულ ტერიტორიაზე, უსაფრთხოა.

ჰესზე დასაქმებული ადამიანების უმრავლესობა ქართველია. გალის რაიონის ტერიტორიაზე მუშაობენ აფხაზებიც. ყველა საექსპლუატაციო და სარემონტო სამუშაოებს აწარმოებენ ქართველები და უცხოური კომპანიებიდან მივლინებული თანამშრომლები. ენგურჰესისა და ვარდნილჰესის თანამშრომლებს სპეციალური საშვების საშუალებით შეუძლიათ დაუბრკოლებლად გადასვლა აფხაზეთის ტერიტორიაზე. აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებული ჰესის ნაწილში მომუშავეების უმრავლესობა გალში მცხოვრები ქართველები არიან, თუმცა, აქ ასევე მუშაობენ წალენჯიხის, ზუგდიდის, ჩხორონყუსა და სხვა მუნიციპალიტეტებში მცხოვრები ადამიანები, რომელთა გადაყვანა ყოველდღიურად ხდება ენგურჰესის კუთვნილი სატრანსპორტო საშუალებებით. ზუგდიდიდან გალის რაიონში, ყოველ სამუშაო დღეს 60-70 ადამიანი გადადის ჰესზე სამსახურეობრივი მოვალეობის შესასრულებლად. მხარეებს შორის არსებობს სიტყვიერი შეთანხმება, რომ ერთმანეთს მაქსიმალურად შეუწყობენ ხელს ენგურჰესისა და ვარდნილჰესის უსაფრთხო ექსპლუატაციაში. აფხაზების მხრიდან ეს ძირითადად გამოიხატება ადმინისტრაციულ ქმედებებში (ნებართვების გაცემა პერსონალზე და უცხოელ სპეციალისტებზე, ენგურჰესისა და ვარდნილჰესის პირობით საზღვარზე ტვირთის უსაფრთხო გადატანაზე).

ენგურჰესის თანამშრომლებისთვის აფხაზეთის ტერიტორიაზე მოხვედრის ოფიციალური გზა არის სოფელი რუხის გავლით, ენგურის ხიდი. სარემონტო სამუშაოების დროს დროებით იხსნება გამშვები პუნქტი მდინარე ერისწყალზე. აუცილებლობის შემთხვევაში, შეთანხმების შედეგ

გად, დიდი გაბარიტების მქონე ტვირთის გადატანა ხდება ამ პუნქტის გავლით.

ენგურჰესის თანამშრომლები არ სარგებლობენ ნალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფელ ფახულანში არსებული ფეხით გადამსვლელთათვის შექმნილი პუნქტით. ამით ძირითადად გალის რაიონის სოფლებში მცხოვრები მოსახლეობა სარგებლობს. ჰესზე მომუშავე ქართველებსა და აფხაზებს აქვთ კარგი, მეგობრული ურთიერთობა. ისინი მშვიდობიანად თანამშრომლობენ.

ამდენად, ენგურის ამ უნიკალური აგებულების ჰესს უდიდესი პოლიტიკური მნიშვნელობა აქვს აფხაზებსა და ქართველებს შორის ურთიერთობისთვის. ის ქართველებისა და აფხაზების დამაკავშირებელი ერთადერთი ობიექტია. რეინტეგრაციის პროცესში მისი მნიშვნელობა აუცილებლად აღსანიშნავია.

2022 წლის 17 იანვარს გაფორმდა ურთიერთშეთანხმების მემორანდუმი შპს „ენგურჰესს“, სს „ენერგეტიკის განვითარების ფონდს“ და შპს „ენგურის ატრაქცია“ შორის. ხელშეკრულება ენგურჰესის თაღოვანი კაშხლის ტურისტული პოტენციალის ათვისებას, მიმდებარე ტერიტორიებზე არსებული ინფრასტრუქტურის განვითარებას ითვალისწინებს, რაც საზოგადოების ცნობიერების გაზრდას, ტურისტული ნაკადების მიზიდვასა და ძეგლის პოპულარიზაციას შეუწყობს ხელს.

ენგურჰესისა და მიმდებარე ტერიტორიის განვითარების საპროექტო დოკუმენტაციით გათვალისწინებულია შეიქმნას: **ადმოჩენათა ცენტრი** (საექსპოზიციო და სამუშაო სივრცის ადმინისტრაციული შენობის ფარგლებში მოწყობის, ასევე, ტურისტული მარშრუტისა და საექსპოზიციო სივრცის ტექნიკური მომსახურების მიზნით, შპს „ენგურჰესმა“ გამოყო ადმინისტრაციული შენობის პირველი ორი სართული); **ავტობუსის ტური** (მოიცავს ენგურის თაღოვანი კაშხლის საინჟინრო ღირსშესანიშნაობებს, ტექნიკურ სივრცეებს); **გადასახედი ბაქანი; ბეიზი და ბანჯი ჯამფინგი; პარაპლანისათვის საჭირო ინფრასტრუქტურა; საბაგირო, ზიპლაინი; გალერეა გვირაბი; წყლის სპორტი; პანორამული ლიფტი; საკონცერტო სივრცე; გზები.**⁶⁵

⁶⁵ თანამშრომლობის მემორანდუმი 2022: მემორანდუმის მხარეები: სს „ენერგეტიკის განვითარების ფონდი“ (ს/ნ 404391975), წარმოდგენილი დირექტორის - გიორგი ჩიქოვანის მიერ; შპს „ენგურჰესი“ (ს/ნ 251716371), წარმოდგენილი დირექტორთა საბჭოს თავმჯდომარის - ლევან მეზონიას მიერ; შპს „ენგური ატრაქცია“ (ს/ნ 404535071), წარმოდგენილი დირექტორთა საბჭოს თავმჯდომარის - ნიკოლოზ ანთიძის მიერ.

ქალაქ ჯვარს აქვს უზარმაზარი ტურისტული პოტენციალი. იქ არის არა ერთი კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლი. მდინარე მაგანაზე გადებულია თითქმის ერთი საუკუნის ისტორიის მქონე ვანტური ხიდი, რომლის მშენებლობაც 1929-32 წლებში მიმდინარეობდა; ასევე უამრავი ბუნებრივი რეკრეაციული ზონა და მოსასვენებელი ადგილი.

ბოლო პერიოდში, ცხოვრების დონის გაუმჯობესებამ, ტურისტების შემოსვლამ, რომლებიც ჯვარის გავლით სვანეთში მიდიან, ბიზნესმენებს ქსელური მაღაზიების გახსნის საშუალება მისცა. რეაბილიტირდა კულტურის სახლი, გაიხსნა პარკები; ქალაქში ფუნქციონირებს იუსტიციის სამინისტროს სსიპ სახელმწიფო სერვისების განვითარების სააგენტოს საზოგადოებრივი ცენტრი, რომელიც თანამედროვე ინფრასტრუქტურითა და უახლესი ტექნიკით აღჭურვილი სივრცეა.

ქალაქში არის საბჭოთა დროს აშენებული 58 საცხოვრებელი კორპუსი, მათ შორის: 3 სართულიანი 30 კორპუსი 545 საცხოვრებელი ბინით; 4 სართულიანი 10 კორპუსი 268 საცხოვრებელი ბინით; 5 სართულიანი 14 კორპუსი 801 საცხოვრებელი ბინით; 9 სართულიანი 4 კორპუსი 216 საცხოვრებელი ბინით. ჯვარის საცხოვრებელი კორპუსების აგება ენგურჰესის მშენებლობის პერიოდში მოხდა და მას შემდეგ ახალი არ აშენებულა. საბჭოთა დროს „ქალაქებში უძრავ ქონებაზე კერძო საკუთრების პრაქტიკულად არარსებობა მეტად აადვილებდა ურბანული გარემოს რეკონსტრუქციისა და განვითარების დაგეგმვისა და განხორციელების მუდმივ ამოცანას“.⁶⁶ პოსტსაბჭოთა პერიოდში, შეკეთდა და გალამაზდა ზოგიერთი საცხოვრებელი კორპუსის ფასადი.

ქალაქში არის ოთხი საჯარო სკოლა, ხუთი საბავშვო ბაღი, ორი პოლიკლინიკა, ერთი ამბულატორია, მრავალდარგოვანი კოლეჯი, სასწრაფო დახმარების ცენტრი, პოლიციის ქვეგანყოფილება, კულტურის სახლი, სამუსიკო სკოლა, სპორტული კომპლექსი სარბენი ბილიკებით, მძლეოსნური სექტორებით და 50 მეტრიანი 9 ბილიკიანი საცურაო აუზით, სა-

დამატებითი შეთანხმება თანამშრომლობისა და უფლებამოსილებათა გამიჯვნის შესახებ 2022: ერთის მხრივ, შპს „ენგურჰესი“ (ს/ნ 251716371), წარმოდგენილი დირექტორთა საბჭოს თავმჯდომარის - ლევან მეზონიას მიერ და მეორეს მხრივ, შპს „ენგური ატრაქცია“ (ს/ნ 404535071), წარმოდგენილი დირექტორთა საბჭოს თავმჯდომარის - ნიკოლოზ ანთიძის მიერ.

⁶⁶ თ. სულუხია. თანამედროვე ურბანული განვითარება, ნაწილი პირველი, Globalization and Urban Culture, The State of the World's Cities 2004-2005. მთარგმნელი ვლადიმერ ვარდოსანიძე, რედაქტორი თამარ სულუხია. საქართველოს საზოგადოებრივ საქმეთა ინსტიტუტი. თბ. 2007, გვ. 70.

ჭიდაო დარბაზი, ყოფილი საავადმყოფო-სტაციონარი 40 სანოლზე, სადაც ფუნქციონირებდა ქირურგიული, თერაპიული და სამშობიარო განყოფილებები. ქალაქში არის ათეულობით სავაჭრო ობიექტი, რესტორანი სარიტუალო დარბაზით, რამდენიმე აფთიაქი, პურის საცხობები, კომუნალური მომსახურების და წყალმომარაგების სერვის ცენტრები, ბაზარი, ორი მოქმედი ქრისტიანული მართლმადიდებლური ეკლესია, ოქანეს და გუბანის დედათა მონასტრები.

ჯვარში არის სსიპ კოლეჯი „ლაკადა“. 1983 წელს საშუალო პროფესიულ-ტექნიკური სასწავლებელი გაიხსნა წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფელ ფოცხო-ენერში. სასწავლებელმა 1992 წელს შეიცვალა მისამართი და დღემდე ფუნქციონირებს ქ. ჯვარში. 1992 წელს ის იყო ქ. ჯვარის სასწავლო-საწარმოო კომბინატი; 1993-94 წლებში კი – მრავალდარგოვანი პროფესიულ-ტექნიკური სასწავლებელი, რომელიც საქართველოს რესპუბლიკის მინისტრთა კაბინეტის 1995 წლის 18 ოქტომბრის და განათლების სამინისტროს 1995 წლის 25 ოქტომბრის დადგენილებებით გადაკეთდა მრავალდარგოვან კოლეჯად, რომლის რეორგანიზების შედეგად 2007 წელს დაფუძნდა სსიპ ჯვარის პროფესიული სწავლების ცენტრი. 2011 წლიდან – ცენტრს ეწოდა პროფესიული კოლეჯი “ლაკადა”, 2019 წლიდან მისი სახელწოდებაა – სსიპ კოლეჯი “ლაკადა”.

კოლეჯი „ლაკადა“ საგანმანათლებლო პროგრამების შესაბამისი თანამედროვე მატერიალურ-ტექნიკური ბაზითა და საჭირო ინვენტარით აღჭურვილი სასწავლებელია. აქ ხორციელდება შრომის ბაზარზე ორიენტირებული პროფესიულ-საგანმანათლებლო პროგრამები, როგორებიცაა: ინჟინერიის, ჯანდაცვის, სამშენებლო და ხელოვნების მიმართულებები. პროგრამის დასრულების შემდეგ კურსდამთავრებულებს ენიჭებათ შესაბამისი საფეხურის პროფესიული კვალიფიკაცია და გაიცემა დიპლომი.⁶⁷

ქალაქში 80-მდე შიდა გზაა; მათი უმეტესობა გრუნტის საფარიანია, თუმცა ბოლო პერიოდში აქტიურად მიმდინარეობს გზების მოასფალტება.

ჯვარში არ არის თანამედროვე პირობებისთვის შესაფერისი საზოგადოებრივი მომსახურების სხვადასხვა სივრცე: ბანკები, კვების ობიექტები (კაფე). მოსაწესრიგებელია ინფრასტრუქტურა; საჭიროა სასმელი წყლით 24 საათიანი მომარაგება, კანალიზაციის სისტემის მოწესრიგება, ყველა ქუჩის ასფალტის საფარით დაფარვა.

⁶⁷ სრა.: სამეგრელოს რეგიონალური არქივი. ფონდი №156.

ქეთევან ციმიხტია. ურბანიზაცია-დეურბანიზაცია-რეურბანიზაციის
პროცესი ჯვარის დასახლების მაგალითზე

ჯვარს სჭირდება ეკონომიკური სიახლეები, უცხოური ინვესტიციები, ერთობლივი საწარმოები, საფინანსო ორგანიზაციები, ტრადიციული გამოყენებით ხელოვნების ნიმუშების წარმოება-გაყიდვა, მუზეუმი, კულტურული მემკვიდრეობის და ბუნების ძეგლების აღრიცხვა, კეთილმოწყობა.

ქალაქ ჯვარის განვითარება საერთო ეკონომიკური პოტენციალის ზრდის ერთ-ერთი საწინდარია. ჯვარი სამეგრელო-ზემო სვანეთის მხარის მაღალმთიანი ქალაქია. მისი დასახლების განვითარებას ხელი შეუწყო გეოგრაფიულმა პირობებმა. ჯვარის წყალუხვი, მდინარისპირა ადგილზე, ბუნებრივი რესურსებით მდიდარ არეალში და რამდენიმე მხარის დამაკავშირებელ გზაჯვარედინზე მდებარეობამ განაპირობა მისი შერჩევა ენგურჰესის მშენებლობის ადგილად.

გრანდიოზული ენერგეტიკული კომპლექსის მშენებლობისთვის აუცილებელი გახდა მუშახელის – ათასობით ადამიანის ჩასახლება. მოსახლეობის მასშტაბურ ზრდას მოჰყვა ქალაქის ტიპის დასახლების შექმნა: აიგო მრავალსართულიანი საცხოვრებელი სახლები, საყოფაცხოვრებო დანიშნულების შენობები, ამოქმედდა სამრეწველო საწარმოები, რკინიგზის ხაზი, სკოლები, საბავშვო ბაგა-ბალები, პროფესიული სასწავლებლები, კულტურულ-საგანმანათლებლო, სავაჭრო ობიექტები, შეიქმნათვისობრივად ახლებური, ქალაქისთვის დამახასიათებელი ინფრასტრუქტურა.

1964 წელს სოფელი ჯვარი ოფიციალურად დაბად გამოცხადდა, 1981 წელს კი მას ქალაქის სტატუსი მიენიჭა.

ჯვარი მუნიციპალური დაქვემდებარების ქალაქია, რომელსაც მართავს წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის მერის წარმომადგენელი. აქ ადმინისტრაციის აქცენტი გადატანილია მოსახლეობის ელემენტარული საყოფაცხოვრებო პირობებისა და სოციალურ-კულტურული მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისკენ. ქალაქში ვერ ხერხდება მოქალაქისთვის საჭირო ყველა სოციალური სერვისის სრულად უზრუნველყოფა. ქალაქი არ გამოირჩევა სამრეწველო საქმიანობითაც. ჯვარში მოსაწესრიგებელია საზოგადოებრივი ტრანსპორტის საკითხიც.

შეიძლება ითქვას, რომ ჯვარი საბჭოთა დროს შექმნილი ქალაქია, რომლის პოსტსაბჭოთა პერიოდში, ქალაქად დარჩენის ფაქტორიც გახდა მოსახლეობის რეურბანიზაცია, აფხაზეთიდან იძულებით გადაადგილებული ადამიანების დასახლებით მოსახლეობის გაზრდა და ენგურჰესის

აქტიური ფუნქციონირება. ქალაქ ჯვარის მთავარი ქალაქფორმირებითი ობიექტი არის ენგურჰესი. როგორც საბჭოთა დროს ენგურჰესი გახდა ქალაქის წარმოშობის მთავარი ფაქტორი და მისი ძირითადი ფუნქციის განმსაზღვრელი, პოსტსაბჭოთა პერიოდშიც ენგურჰესი ქალაქის არსებობის და განვითარების უმთავრესი პირობაა. როგორც ცნობილია, „ქალაქის შექმნის მთავარი ფაქტორია მრეწველობა, ენერგეტიკა, ტრანსპორტი, მეცნიერება, კულტურა“.⁶⁸ ენგურჰესის მშენებლობა და შემდეგ მუდმივი ფუნქციონირება გახდა ჯვარის ყველაზე მნიშვნელოვანი მაურბანიზებელი ფაქტორი.

დღევანდელი ქალაქი ჯვარი, შეიძლება ითქვას, რომ სიმბიოზია საქალაქო და სასოფლო ცხოვრებისა. აქ მოსახლეობის ნაწილი ქალაქური წესით ცხოვრობს, ნაწილი – სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობას ეწევა, ზოგი კი – ორივეს.

⁶⁸ ო. სალარეიშვილი. საქართველოს ტერიტორიული მოწყობა (მეორე ნაწილი. ძირითადი ტერიტორიული ერთეულები). სოციალური ეკონომიკა. №5. სექტემბერ-ოქტომბერი, 2004, გვ. 80-91.

Ketevan Tsimintia
PhD in Anthropology,
Independent researcher

**THE PROCESS OF URBANIZATION – COUNTERURBANIZATION
AND REURBANIZATION
ON THE EXAMPLE OF JVARI SETTLEMENT**

Summary

Urbanization is a significant social phenomenon worldwide, as the majority of the population resides in cities. Urbanization, as an irreversible historical process, is still relevant today and attracts the interest of researchers. Various factors contributed to the urbanization process of the town of Jvari, but the most important was the construction of the Enguri hydroelectric power plant, which accelerated the rapid growth of the population of this area.

The town of Jvari is located in the Samegrelo-Zemo Svaneti region, in the Tsalenjikha municipality, in western Georgia. In terms of population, the town is in second place after Tsalenjikha. The urbanization of Jvari took place quite quickly and effectively. Various political, social, and economic factors related to urbanization had a significant impact on the town, the social life, culture, and lifestyle.

We decided to study the urbanization process and the current situation of Jvari because the city is located in the mountainous part of Samegrelo, in the Tsalenjikha municipality. The city of Jvari has undergone a clear process of urbanization and deurbanization, which did not affect the center of the municipality, Tsalenjikha. Locals also lived in Jvari, but a larger number of the population came here from the historical and ethnographic parts of Georgia and from various republics of the Soviet Union. Accordingly, the specific nature of the city of Jvari – the urbanization-counterurbanization-reurbanization process in a specific territory led to our special interest in this settlement. The issue is investigated using the method of document analysis, literature review, and interviewing, taking into account the induction method.

In the early 1990s, the collapse of the Soviet Union was followed by an influx of people from various places, including outside Georgia, to live and work in Jvari. It can be said that Jvari first underwent urbanization, and then counterurbanization; however, this process did not last long. Soon, the population displaced from Abkhazia, a historical and ethnographic part of Georgia, settled in Jvari. The population of Jvari is still experiencing individual migration today, mainly abroad.

Today's city of Jvari is a symbiosis of urban and rural life. Part of the population here lives in the city, part is engaged in agricultural activities, and some do both.